

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, «СОМАЛІЗАЦІЯ» ТА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВНІСТЬ: РЕЦЕПТИ МАЙБУТНЬОГО

Розглядаються питання негативних наслідків процесу глобалізації. Визначаються можливості їх запобігання за допомогою концепції транснаціональних держав. Автор намагається скласти можливу перспективу зміни ролі і місця української держави в цьому процесі.

Ключові слова: глобалізація, транснаціональний, геополітика, політична географія.

Рассматриваются вопрос отрицательных последствий процесса глобализации. Определяются возможности их предотвращения с помощью концепции транснациональных государств. Автор старается составить возможную перспективу изменения роли и места украинского государства в этом процессе.

Ключевые слова: глобализация, транснациональные государства, геополитика, политическая география.

The question of negative consequences of the globalisation processes as well as the possibilities of their prevention by means of the concept of the transnational states are considered. The author tries to make a possible prospect of change of a role and a place of the Ukrainian state in this process.

Key words: globalisation, the transnational states, geopolitics, political geography.

Апокаліптичні сценарії розвитку мали свого споживача у будь-які часи. Навіть у передвиборчих обіцянках більшості політиків поруч із картинками «солодкого» життя можна побачити також елементи залякування на зразок: «в іншому випадку нам загрожує «сомалізація» («балканізація», «в'єтнамізація», «ліванізація», тощо)». Актуальним питанням сьогодення є окреслення меж реальної загрози суспільству з боку нової епохи – епохи глобалізації.

Як зазначає А.Л. Буряківський: «Подобається це комусь чи ні, але процес глобалізації – очевидна реальність. Більш того, він, як здається, знаходиться ще тільки в самому початку і триватиме наростаючими темпами невизначено довгий час. Звичайно, можна вже сьогодні спробувати оптимізувати цей процес з тим, щоб уникнути можливих негативних ефектів. Проте поки що не існує надійних методів корекції і інструментів дії. Швидше за все, вони з'являться в ході самого процесу дещо пізніше» [1, с. 25].

Погоджуючись в цілому із зазначеною думкою, все ж не можна не відзначити, що спроби винайти «методи корекції» варто розпочати якнайшвидше. Відповідно метою статті є визначення можливих шляхів поглиблення кризових явищ до набуття ними крайніх форм, аналіз причин, в

тому числі, історичних, які можуть призвести до «сомалізації» навіть окремих європейських країн, а також, і це найголовніше, пошук «рецептів», заходів щодо запобігання подібних явищ.

Перш за все, необхідно розібратися із значенням терміну «сомалізація», який на сьогодні в багатьох дослідників є синонімом крайнього занепаду держави. Проте досить часто лише цим і обмежуються.

Наприклад, один з тих, хто найчастіше вживає цей термін та періодично лякає ним людство, Андре Глюксман, пише: «В усіх кутках нашої планети утворюється благодатний ґрунт для виховання молодих та не зовсім молодих воїнів, у лахмітті чи військовій формі, які поспішають у будь-яку ціну завоювати собі місце під сонцем, звитягу, жінок та багатство...» [2]. Однак альтернативу «сомалійській моделі» французький вчений вбачає у фактично встановленні жорсткого контролю за дотриманням євроатлантичних цінностей з боку міжнародних організацій; іноді його позиція переходить у достатньо відверту русофобію.

Спроби дослідити явище «сомалізації» робляться й в Україні. Так, Н. Приходько, розмірковуючи щодо можливості реалізації відповідних негативних сценаріїв безпосередньо в Україні, звертає увагу на таку ознаку «сомалізації», як повна розбалансованість

владного апарату та повна нездатність (влади) сприймати політичні процеси в Україні системно [3, с. 2]. А. Велюров доповнює: «Якщо у світі фінансів існує і останнім часом набуває популярності такий поширений термін, як дефолт (нездатність держави відповідати за своїми фінансовими зобов'язаннями), то за аналогією можна вжити термін «політичний дефолт» – нездатність держави утримувати власну територію в стані законності й порядку, не допускати випадків перетворення своїх окремих суверенних територій на джерело агресії проти сусідніх країн тощо» [4, с. 21].

Проте найбільш повно охарактеризував явище «сомалізації» російський вчений М. Делягін: «У Сомалі яскраво проявилися всі три основні ознаки, що об'єднують в єдину категорію різноманітні «кінчені країни».

Перший – відрив держави від суспільства: владні структури у будь-якому вигляді (аж до «польових командирів»), костеніють, формалізуються і перетворюються на самодостатній організм, який живе тільки для себе та не виконує необхідних суспільству державних функцій.

Другий – атомізація суспільства, кинутого державою, до рівня окремої сім'ї (або польового підрозділу, а точніше – банди), а то і окремої особи. У ній розпадаються міжлюдські зв'язки, які, власне, і утворювали це суспільство. Людина починає жити як одиниця, в соціальній системі, де, окрім нього, стійкі тільки владні структури (у тому числі неформальні) різного ступеню криміналізованості та корумпованості, повністю відособлені від нього, такі, що живуть за своїми законами і виключно у своїх інтересах...

В результаті формується третя основна ознака «кінчених країн»: втрата самоідентифікації, за якої людина перестає відчувати свою ідентичність із суспільством (строго кажучи, це цілком природно, оскільки суспільство це вже розпалося) і взагалі з якою-небудь структурою загальнонаціонального рівня» [5].

Проте навіть настільки всеосяжне та багатогранне визначення мало враховує або навіть взагалі не враховує сучасних реалій глобалізації, адже надане, безумовно, з традиційних державно-центристських позицій. Ми чітко бачимо, що являє собою «сомалізована» держава, тобто, якщо коротко, «сомалізація» є «дедержавізацією». Але важливим є, в першу чергу, визначення того, яким чином саме у сучасному глобалізованому (цілісному, детериторизованому) світі можуть проходити процеси «сомалізації», які держави є більш схильними до подібних сценаріїв.

Спочатку повернемося до історії, навіть, якщо можна так сказати, до історії глобалізації. Якщо взяти її перший етап – етап, який розпочався з епохи великих географічних відкриттів, а протривав приблизно до 40-х років ХХ сторіччя, то ми маємо як характерну рису цього періоду розвиток капіталістичної економіки у Європі та Північній Америці, відповідно формування та

початок занепаду системи колоніалізму. На цьому етапі «країни-локомотиви глобалізації» були зацікавлені у сировинній базі, людському потенціалі у будь-якому сенсі та майбутніх ринках збуту одночасно. Як результат, інша група країн (територій), будемо називати їх «невинними жертвами глобалізації» (адже вони практично нічим не могли зарадити власній безпеці у тогочасних умовах, а найголовніше «країни-локомотиви» нічого не мали проти «жертв» конкретно, їх цікавив лише ресурсний потенціал, «жертвою» могла стати будь-яка територія незалежно від раси, мови, релігії, тощо), втратила значною мірою власну культурну ідентичність та можливість державотворення, виходячи з місцевих історичних традицій.

Другий етап глобалізації – це етап формування достатньо могутніх наднаціональних структур. Проте може і більшою мірою, це етап «холодної війни», упродовж якого два центри сили намагалися оформити себе, в тому числі, інституціонально. У ролі «країн-локомотивів» виступали СРСР та провідні країни «західної демократії», а ось «невинними жертвами» стали країни – арени зіткнення: Корея, Куба, В'єтнам, Афганістан, Ангола, Кампучія, тощо. Здебільшого вказані держави не мали значної ресурсної бази та вигідного географічного становища, отже «країни-локомотиви» мали, в першу чергу, один, проте дуже значний інтерес – принцип. «Жертви» ставали, як це вже було сказано вище, аренами зіткнень супердержав, які, безумовно, не були зацікавлені у прямому, а не опосередкованому через «жертву», конфлікті безпосередньо одна з одною. «Невинні жертви глобалізації» в середньому отримали значно більші прямі збитки, ніж на першому етапі глобалізації: країни перетворювалися іноді на полігони для випробувань нових видів зброї, що призводило до небачених людських втрат, окремі конфлікти, які зовсім не мали за власні витоки внутрішні протиріччя, отримали за довгі роки міцне коріння – наприклад, громадянська війна у Камбоджі (Кампучії) тривала близько 30-ти років, у Афганістані збройне протистояння фактично триває до сих пір у латентній фазі з періодичними загостреннями.

Нарешті, після розпаду Радянського Союзу ми маємо третій етап глобалізації. Характерними його особливостями є не лише та не в першу чергу вищезазначене падіння системи соціалізму, що стало причиною певної уніфікації, універсалізації світу, проте розвиток інформаційних технологій та транснаціонального капіталу.

Як пише Ульріх Бек: «У джунглях світового ринку утворилася нова віртуальна економіка транснаціональних грошових потоків, все менш і менш прив'язаних до матеріального субстрату та таких, що розчиняються в грі інформаційних даних. Витікаючи звідси нові спекулятивні небезпеки не піддаються національно-державному контролю і руйнують основи національних економік, причому у перспективі для транснаціональних

завдяки монголо-татарським завойовникам, що опосередковано визнавали, наприклад, окремі прибічники євразійства.

Принциповим моментом є різне співвідношення «держави – громадянське суспільство» в цих двох типах країн. Відокремлення держави від громадянського суспільства означає визнання суверенними суб'єктами громадського життя як держави, так і особи. Суверенітет особи в такій дуалістичній державі отримує юридичне закріплення в конституційній формулі про те, що приватна власність, рівність, свобода та безпека є природні, природжені права людини, які є недоторканною межею для суверенітету держави в її взаєминах з особою. Цей дуалізм суверенітетів (держави і особи) породжує дві взаємовиключні тенденції в розвитку держави, які виявляються в діяльності ліберальних та бюрократичних (авторитарних, олігархічних) держав. У ліберальних державах (переважно – сформованих «знизу») реалізується ідеологія та політика «держави – нічного сторожа», яка здійснює суто правоохоронні функції, пов'язані з охороною приватного власника та його майна та не втручається в його господарську і соціальну діяльність. Навпаки бюрократичні, олігархічні та авторитарні держави (здебільшого – сформовані «зверху») у своїй ідеології і політиці прагнуть перетворити державу в деміурга (творця) громадянського суспільства [11, с. 22-23].

Проте спосіб державотворення є лише однією складовою майбутнього країни на сучасному етапі глобалізації: азійські держави історично домінують над громадянським суспільством, для США, Канади, які є постколоніальними державами, характерним є також високий ступінь розвиненості громадянського суспільства. Іншу ситуацію ми маємо у певних європейських країнах, які сформовано «зверху», в першу чергу, тих, які заснували власну державність на теренах колишнього Радянського Союзу. Історична слабкість громадянського суспільства не компенсується в них силою держави, що дозволяє говорити про незахищеність внутрішнього простору – фінансового, інформаційного, навіть політичного. І саме ці держави є найвірогіднішими кандидатами в сучасні «невинні жертви глобалізації».

Російський дослідник С.Н. Земляной, фактично підтверджуючи зазначене вище, ставить питання: «...В переважній більшості країн саме держава продовжує залишатися такою, що несе конструкцією національною ідентичності. Особливо це відноситься до країн, де громадянське суспільство, яке може виступити у якості її опори, не отримало такого розвитку, як в державах «сімки» або в об'єднаній Європі. За межами цих країн держава виступає в якості осереддя всіх устремлінь нації, носія і гаранта національною ідентичності... І якщо вона раптово піде під тиском зовнішніх обставин, то що замінить її?» [12, с. 7]. Пошук відповідей ми намагатимемося здійснити, аналізуючи концепції політичного управління сучасною світосистемою.

Світ епохи глобалізації можна уявити, знову ж, досить схематично, як:

- систему з відсутністю єдиного центру (центрів) регулювання або прийняття рішень, відповідно будь-яка координація цих процесів також може бути лише стихійною (так звана концепція «нового феодалізму»);
- систему, яка фактично керується певною державою або групою держав (глобальна ієрархія);
- систему, для якої характерним є наявність певних наднаціональних або міжнаціональних структур, які здійснюють нагляд за дотриманням міжнародного (міжнаціонального, наднаціонального) права (варіанти такої концепції – «космополітична демократія», мультилатералізм, тощо);
- багатополярну систему, яку, в свою чергу, можна уявити двох типів – консенсус навколо певних основних принципів співіснування або ж протистояння.

Всі концепції, за виключенням першої, пов'язані метою заснувати світовий порядок з певними обмеженнями для руху товарів, послуг, капіталів, тощо. Це є зрозумілим, тих, хто проповідує на сьогоднішній світ без економічних меж, стає все менше. Як вважає М. Алле, лауреат Нобелівської премії з економіки 1988 року: «Економіка ринків не може бути ефективною, якщо будуть відсутні відповідні їй інституціональні рамки, оскільки ліберальне суспільство не є і не може бути анархічним суспільством... Поспішна і анархічна глобалізація може усюди породити тільки безробіття, несправедливість, безладі і нестабільність та в кінцевому рахунку виявиться невідповідною для всіх народів в цілому» [13, с. 33].

Проте дуже важливою характерною рисою перелічених концепцій є державно-центристський підхід, який лише обмежено враховує реалії глобалізації: ми не зможемо розв'язати сучасні міжнародні проблеми лише за допомогою національних, наднаціональних та міжнаціональних структур, адже світовий порядок нашої епохи формується, в першу чергу, транснаціональними акторами.

Найголовнішою ж на довгий період залишиться проблема зіткнень і поєднань національних і наднаціональних, групових і світових інтересів. Тільки якась інституціональне рішення цієї гігантської проблеми, врешті-решт, і встановить більш менш стабільний новий світовий порядок [14, с. 26]. Необхідна нова система координат. І перші спроби її розробити робляться вже достатньо давно, мова йде про концепцію транснаціональних держав.

За «батьком-засновником» концепції Ульріхом Бекком, модель транснаціональної держави – проміжна, гібридна модель, у якій основні ознаки держави по-новому комбінуються та зливаються у вигляді ідеального типу. Проте такі держави є ненаціональними та, відповідно, нетериторіальними, в той же час, відходячи від національної держави, модель стверджує державу як поняття.

Головна ж відмінність полягає в тому, що у рамках теорії транснаціональних держав (множина

обов'язково) політична система координат утворюється вже не з відмежування націй та їх протиставлення, але уздовж осей глобалізація – локалізація. Модель транснаціональної держави відрізняється від інших міждержавних кооперативних моделей тим (підкреслимо це ще раз), що з появою цієї концепції глобалізація безповоротно робиться основою політичного мислення і дій.

Як стають можливими суспільні форми з «прицілом на світове суспільство»? Шляхом транснаціональної кооперації і створенням взаємозалежностей у сферах економіки, політики, оборони, права, культури тощо [6, с. 191-193].

Як бачимо, за допомогою концепції транснаціональних держав можна наблизитися до розв'язання тих проблем, які окреслено вище, а саме, допомогти уникнути «сомалізації» певних країн із слабкою державністю та слабким громадянським суспільством. Потенційні «невинні жертви глобалізації» мають змогу отримати сучасну модель досить сильної державності, яка буде здатна захистити внутрішній ринок від могутніх транснаціональних акторів.

Звичайно, концепція транснаціональних держав на сьогодні складає враження моделі суто наукової. Хоча темпи розвитку світу (а в певному розумінні навіть також приклад Європейського Союзу) надають можливість стверджувати, що схематично доведене у наукових теоріях може стати нагальною потребою та порядком денним практичної політики вже найближчим часом. І це можна проілюструвати прикладами, що наведені нижче.

У 2008 році Всесвітній банк оприлюднив цікаве дослідження, яке було проведено Всесвітньою комісією з економічного зростання: президенти та прем'єр-міністри багатьох країн, а також деякі відомі економісти відібрали 13 країн, які

упродовж 25 років показували середній темп зростання не менш, ніж 7 %. Серед відібраних країн були, наприклад, Австралія, Ботсвана, Танзанія, Ірландія. Члени комісії також намагалися знайти риси, які є характерними для відібраної групи держав. Таких ознак знайшли п'ять: повне використання можливостей включення до світового господарства; підтримка макроекономічної стабільності; ринковий розподіл ресурсів; висока норма заощаджень та інвестицій; наявність національного консенсусу відносно довгострокових цілей розвитку [15, с. 16]. Варто додати, що саме остання ознака є визначальною у світлі висновків, які робляться згодом.

І також варто навести кілька строк з листа журналіста Є. Єдмишева до «Робочої газети»: «Згадую, як в одному з інтерв'ю Олександр Солженіцин визначив національну ідею, про яку дуже любить говорити сьогоднішня влада. Збереження народу – так сформулював це письменник, підкресливши, що саме народ є стержнем держави» [16, с. 2].

Ці досить різні за походженням цитати споріднює те, що в епоху глобалізації, коли активно йде переоцінка цінностей, в тому числі, таких, здавалося б, вічних, як держава, нація, суверенітет, дуже багато залежить від масових настроїв, так кажучи, від «гласу народу». На це звертає увагу також і Бек: «Транснаціональні держави стануть можливі в тому випадку, якщо з'явиться свідомість, усвідомлення необхідності транснаціональних держав» [6, с. 191]. І концепція транснаціональних держав має добрі шанси на майбутнє втілення, адже здатна впоратися із завданням «збереження народу», захисту держав (всіх, а не лише обраних «держав-локомотивів») від негативних наслідків глобалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буряковский А.Л. Глобализация и философия религии как прикладная дисциплина / А.Л. Буряковский // Глобализация в социально-философском измерении. Сборник материалов конференции. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 25-28.
2. Глюксман А. Америка, война в Ираке и «сомализация» всей планеты / А. Глюксман. – [Электронный ресурс]. – Электронні текстові дані (40000 bytes). «Le Figaro», 16.06.2006. – Режим доступу: <http://www.memo.ru/hr/hotpoints/caucas1/msg/2006/06/m98319.html>.
3. Приходько Н. Сомализация Украины / Н. Приходько // Левый берег. – 2009. – № 75. – 13.11.2009. – С. 2.
4. Велюров А. Сомализация Украины / А. Велюров // Народный депутат. – 2009. – №49-50/січень-лютий. – С. 20-22.
5. Делягин М. Мировой кризис. Общая теория глобализации / М. Делягин. – [Электронный ресурс]. – Электронні текстові дані (35 000 bytes). – Режим доступу: <http://www.imperativ.net/iprog/th14.html>.
6. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
7. Ильин А.И., Коваленко Н.С., Касько С.В. Транснациональный капитал: динамика, тенденции, роль в экономике / А.И. Ильин // Вестник Академии. – 2009. – № 2. – С. 9-13.
8. Попов Г.Г. Национальное экономическое развитие в условиях глобализации: Фридрих Лист vs классическая школа / Г.Г. Попов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Т. 5. – № 4. – С. 71-85.
9. Бек У. От индустриального общества к обществу риска / У. Бек // Thesis. – 1994. – Вып. 5. – С. 161-168.
10. Добродомова С.В. Финансовая глобализация как определенная степень интеграции и ее последствия / С.В. Добродомова // Вестник ННГУ. Серия. Экономика и финансы. – 2005. – Вып. 1(7). – С. 620-624.
11. Вехорев Ю.А. Родо-видовые политико-правовые понятия; типология, источники и движущие силы развития государства / Ю.А. Вехорев // Вестник ННГУ. Серия «Право». – 2002. – Вып. 1. – С. 19-28.
12. Земляной С.Н. Глобализация и национальная идентичность / С.Н. Земляной // Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы. – 2002. – Вып. 3. – Лютий. – С. 6-8.

13. Зубченко Л.А. М. Алле о роли государства в рыночной экономике / Л.А. Зубченко // Экономические и социальные проблемы России. – 2001. – № 4. – С. 26-34.
14. Гринин Л.Е. Глобализация и национальный суверенитет / Л.Е. Гринин // История и современность. – 2005. – № 1. – С. 6-31.
15. Аузан А. Пока в клубе модернизированных стран нет православного представителя / А. Аузан // Бизнес. – 2009. – № 42(873). – 19.10.2009. – С. 14-16.
16. Пасишниченко Е. Мое письмо «отцам державы» / Е. Пасишниченко // Рабочая газета. – 2009. – № 220 (14599). – 08.12.2009. – С. 2.

Рецензенти: Котляр Ю.В. – д.і.н., професор;
Громадська Н.А. – к.політ.н., в.о. доцента.

© Пермінов В.О., 2009

Надійшла до редакції 10.09.2009 р.